

ÇOCUK, ETNOS, ÇOCUK YETİŞTİRME VE EĞİTİM ALANLARINDA KULLANILAN TERİMLERE İLİŞKİN YORUMLAR COMMENTS ON TERMS USED IN CHILD, ETNOS, CHILD RAISING AND EDUCATIONAL AREAS

Barno UBAYDULLAEVA¹

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu makalede “halk pedagojisi” ve “etnopedagoji” gibi kavramlara yönelik farklı yaklaşımlar incelenmiştir. Bu kavramların birçok pedagoğ tarafından verilen tanımları, etnologların tanımları ile karşılaştırılmıştır.

Etnopedagoji ve halk pedagojisi içerik anlamına göre birbirinden ayrılır. Buna göre bir yaklaşımda “etnopedagoji bir bilimdir”, “halk pedagojisi ise halkın genç neslin eğitimi konusundaki görüş ve deneyimleridir”; Bir başka yaklaşımda “etnopedagoji”, farklı halkların eğitim geleneklerinin karşılaştırmalı analizi anlamına gelen bir kavramdır. “Halk pedagojisi” ise belirli bir etnik grubun eğitim gelenekleri olarak yorumlanır; başka bir yaklaşımda da kavramların eş anlamlı olduğu dile getirilir.

Etnopedagojiyi etnolojik bir bakış açısından araştırmak eşsiz ve ilginçtir. Etnolojik yaklaşımda, insanların eğitim deneyimleri bir süreç olarak incelenir ve insanların eğitimle ilgili hayallerine ve fikirlerine değil, eğitimin pratik ölçütlerine ve yöntemlerine dikkat edilir.

Halk pedagojisi, genç neslin yetiştirilmesiyle ilgili folklor ve uygulamalı deneyimlerdir. Etnopedagoji ise bir yandan halk pedagojisini, diğer yandan eğitim ve öğretimin ölçütlerini, yöntemlerini ve deneyimlerini inceleyen disiplinler arası bir alandır. Dünyada farklı etnik kökenler olduğuna göre, etnik özelliklerinin aile, yaşam tarzı, mahalle ve tüm eğitim sistemi üzerinden oluştuğu anlamına gelir. Yukarıdaki hususlar etnolojik bir yaklaşımla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : halk pedagojisi, etnopedagoji, etnolojik

Abstract

This article analyzes different approaches to concepts such as “folk pedagogy” and “ethnopedagogy”. The definitions given by many pedagogues on these concepts are compared with the definitions of ethnologists.

Ethnopedagogy and folk pedagogy are separated according to their content. According to him, in one approach, “ethnopedagogy is a science”, and “folk pedagogy is the views and experiences of the people on the education of the young generation”; in another approach, “ethnopedagogy” is a concept that means a comparative analysis of the educational traditions of different people, and

¹ Doç. Dr., Özbekistan Millî Üniversitesi, Antropoloji ve Etnoloji Bölümü, Taşkent, Özbekistan.

“folk pedagogy” is interpreted as the educational traditions of a certain ethnic group; - in another approach, the concepts are understood as synonyms.

Researching ethnopedagogy from an ethnological point of view is unique and relevant. In the ethnological approach, people’s experiences of education and training are studied as a process, and attention is paid not to the dreams and ideas of the people about education and training, but to the criteria and methods of education in practice.

The conclusion is that folk pedagogy is folklore and practical experiences of educating the young generation, and ethnopedagogy is an interdisciplinary field that studies folk pedagogy on the one hand, and educational criteria, methods and experiences specific to a particular ethnic group on the other hand. Since there are different ethnicities in the world, it means that their ethnic characteristics are formed through the family, lifestyle, neighborhood and the entire education system. It is these characteristics that are studied through an ethnological approach.

Keywords: folk pedagogy, ethnopedagogy, ethnologic

Giriş

Çocuğun sosyalleşmesi konusunun araştırılması, beşerî bilimlerin çoğu alanı için önemli ve ilgili bir konudur. Elbette çeşitli alanlardaki araştırmacılar bu konuya farklı bir üslup ve bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Çocuk sosyalleşmesini incelemek etnologlar için güncel sorunlardan biridir. Aslında çocuk sosyalleşmesini inceleyerek araştırma konusu olan toplumların sosyo-ekonomik, manevî ve kültürel durumları ve hatta siyasî süreçler hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca, çocuk eğitimi konusunun kapsamlı bir şekilde incelenmesi disiplinler arası araştırmayı gerektirir.

Son yıllarda etnopedagoji terimi, bir ulusun geleneksel yetiştirme ve eğitim süreçleri açısından kendine özgülüğü konusunun araştırılmasında kullanılmaktadır. Bu nedenle etnopedagoji ve etnoloji arasındaki ilişkiyi ve iki alanın sınırlarını çocuk sosyalleşmesi durumunda göstermek önemlidir.

Öncelikle etnopedagoji kavramına pedagoglar tarafından birçok tanım yapıldığı ve içeriğinin bilim adamları tarafından farklı yorumlandığı söylenmelidir. Hatta bazıları etnopedagojiyi halk pedagojisi ile eşanlamlı olarak kullanırlar. Bazen “etnopedagoji”, “halk pedagojisi”, “geleneksel pedagoji” kavramlarını ayırt etmek zordur.

Disiplinlerarası bir alan olduğu için etnopedagojiyi tek bir yaklaşımla tanımlamak doğru değildir. Yukarıda bahsedildiği gibi, her alanın temsilcileri bu konuya kendi alanlarına göre yaklaşmaktadırlar. Öncelikle halk pedagojisi kavramından bahsedilmelidir. Nitekim bu etnologlar için ilginç bir konudur. Y. V. Bromley, halk pedagojisinin incelenmesinin, geçen yüzyılda etnografyanın acil görevlerinden biri olduğuna dikkat çekmiştir (Bromley 1973).

“Halk pedagojisi” kavramı ilk olarak E. N. Ushinskiy tarafından 1864 yılında “Rodnoe slovo” kitabında kullanılmıştır. Bu terim E. N. Medinskiy tarafından 1947 yılında yayınlanan ders kitabında yararlanılmıştır. 1966’da “Halk pedagojisi” terimi ansiklopediye dahil edilmiş ve ona “halk kitlelerinin eğitim amaç ve görevlerine ait halk görüşlerinde hakim olan bir dizi

halk eğitimi ve öğretimi araç ve becerisi olarak ampirik bilgi ve deneyim alanı” olarak açıklama yapılmıştır (RPE 1993).

1990’lı yıllarda yayımlanan “Rusya pedagojik ansiklopedisi”nde ise “Halk pedagojisi, etno-kültürel gelenekler, halk şiirsel ve sanatsal yaratıcılık, istikrarlı iletişim biçimleri ve çocukların birbirleriyle ve yetişkinlerle etkileşiminde aktarılan bilgi ve becerilerin toplamıdır, böylece o çok asırlık gündelik aile eğitim kültürünü içerir” olarak açıklanmaktadır [RPE 1993].

Halk pedagojisi üzerine G. N. Volkov’un tanımlaması oldukça ilgi çekicidir. O, halk pedagojisini, “halk ağızlı sanatında, geleneklerde, ritüellerde, çocuk oyunlarında ve oyuncularda vb. korunan bir dizi halkın pedagojik bilgisi ve eğitim deneyimleri toplamıdır” olarak tanımlamıştır (Volkov 1974).

Kimi bilim adamları (V. F. Afanasev, V. H. Harutyunyan) “Halk pedagojisi”ni ve “Halk gelenekleri”ni (M. Ş. Şirbaev) esas olarak genç neslin eğitimi anlamında açıklamaktadırlar. Bu yaklaşımın daha ayrıntılı bir açıklaması E. İzmaylov tarafından şu tarzda verilmiştir: “Halk pedagojisi, kitlelerin tarihsel ve sosyal deneyimlerinin bir ürünü olarak nesilden nesile, esas olarak sözlü olarak aktarılan ve uygulama yoluyla biriktirilen ve test edilen bir dizi ampirik bilgi, bilgi, beceri ve yetenekler dizisidir. Halk pedagojisinin anıtları, halk tarafından yarattıkları masallar, efsaneler, destanlar, deyimler ve atasözleri ile korunur, farklı halkların ulusal gelenek ve göreneklerinin prizmasından kırılır ve nihayetinde amacı genç nesli bilinçli olarak eğitmek ve okutmaktır. Böylece onları halk kitlelerin en iyi idealleri üzerinde yetiştirmektir ...” (Izmailov 1991).

Kısacası, bu konuda buna benzer daha birçok tanım verilebilir. Halk pedagojisi, çoğu pedagoğ tarafından, insanların tarihsel ve sosyal deneyimlerinin bir sonucu olarak, nesilden nesle esas olarak sözlü olarak aktarılan deneyimli, test edilmiş bilgi ve becerilerin bir toplamı olarak yorumlanır.

G. V. Palatkina’nın “Etnopedagoji” ders kitabında, “Halkın pedagojisi, insanların yaşam tarzı, folkloru, gelenekleri, törenleri, gelenekleri vb. İfade eden şahsın gelişim ve oluşumuna ait ampirik bilim ve tecrübeler toplamıdır” biçiminde açıklama yapılmaktadır [Palatkina 2003].

Özbek pedagoğ A. R. Sahibov’a göre, halk pedagojisi aslında pedagoji hakkında bir dizi fikir değil, uyulması zorunlu olan ve uygulanması çoğunluk tarafından kontrol edilen bir dizi beceri ve gündelik yaşam görgü kurallarıdır. Araştırmacı, yazarının halk pedagojisinin diğer yönleri sıfatıyla onun müellifi (yazarı)nın anonim olduğunu, bağdaştırıcı bir biçimde karmaşık olduğunu ve geniş çapta yayılmış olduğunu vurgulamıştır [Sohibov, 2004]. Y. B. Strakaç’ın tanımı içerik olarak ona daha yakındır: “Halk pedagojisi, bir tür gelenek haline gelen genç nesli eğitmek için belirli görüşler, aşamalar ve yöntemlerden oluşan bir dizi (sistem)dir” (Strakach 1962).

Halk pedagojisi konusunda pek çok araştırma yapmış olan B. A. Kadirov, bu konuya daha derin yaklaşarak “çoğu durumda, gelenekler önemli tarihi olaylardan doğar, nesillerin

zihninde sıkıca sabitlenir. Böylece o kuşaktan kuşağa sağlam bir biçimde yerleşerek kitleler tarafından kabul edilir ve herkes için bir standart haline gelir. Ona uyum sağlamak bir topluma ait olmak demektir” (Kadirov 1992).

Pedagogların yaptığı tanımları iki şekilde gruplandırmak mümkündür:

Birincisi halk ağızlı icadı, yani folklordan geçen görüşler ve tasavvurlar;

İkincisi, insanların yaşam biçiminde korunan gelenek ve görenekler biçimindeki deneyimlerdir.

Etnograflar arasında G. S. Vinogradov, “halk pedagojisi” kavramını ilk tanımlayanlardan biridir. Ona göre, “İnsanlar, ortaya çıkan yeni nesillerin yetiştirilmesi ve eğitimi, yetiştirilmelerinin ve eğitimlerinin iyi bilinen amaç ve hedefleri, genç nesilleri etkilemenin iyi bilinen araçları ve yollarıdır. Bunların bütünlüğü ve karşılıklı bağımlılığı, halk pedagojisi olarak adlandırılması gereken şeyi verir” (Vinogradov 1926). G. S. Vinogradov, halk pedagojisinin “bilgi ve becerilerin toplamı kadar bir sistem olmadığını” savunur. Halk pedagojisini, belirli bir yönde bir kişilik oluşturmak için insanlar tarafından kullanılan bir dizi beceri ve teknik olarak nitelendirir. Adı geçen bilim adamına göre, halk pedagojisi söz konusu olduğunda, pedagojik teori değil, pedagojik uygulama anlamına gelir (Izmailov, 1991). Görülüyor ki, G. S. Vinogradov’un da halk pedagojisine geleneksel bir deneyim olarak yaklaşmaktadır.

Burada, çocukların yaşamının çeşitli yönleri hakkında bilimsel araştırmalar yapan önde gelen bilim adamlarından biri olarak G. S. Vinogradov’u belirtmek gerekir. O, halkâne çocuk takvimi, çocuk hiciv sözleri, çocukların gizli iletişim dili, çocuk folkloru ve diğer benzer konular ve “çocuk dünyası”nın kendine özgü yönlerine değer vermiştir. Araştırmacı “Çocuk etnografisi” terimini hayata geçiren bir bilim adamı olarak çocuk etnografisini bilimsel çalışmanın özel bir nesnesi olarak seçmiştir. Bunun yanı sıra o, “çocuk etnografisi” ve “halk pedagojisi” kavramlarını birbirinden ayırmıştır (Vinogradov 1924; Vinogradov 1926; Vinogradov 1978).

Etnopedagoji ve halk pedagojisi sınırlarının belirlenmesi üzerine de birçok tanım vardır. Özellikle, V. S. Kukuşin, “halk pedagojisi”nin “belirli bir etnik grubun eğitim gelenekleri anlatan” bir terim, “etnopedagoji” kavramı ise “farklı halkların eğitim geleneklerinin genel ve karşılaştırmalı bir analizi” anlamına geldiğini söylüyor. Ona göre, birincisinin çalışması etnografya, ikincisinin çalışması - pedagoji yoluyla gerçekleştirilir (Kukushin 2000).

V. S. Kukuşin, etnologlar yalnızca halk pedagojisini inceleyebilir ve farklı halkların eğitim geleneklerinin analizi yalnızca pedagogların görevidir, demektedir. Ancak biz bu görüşün doğru olduğunu düşünmüyoruz. Etnologlar ayrıca etnik grupların yaşamının tüm yönlerinin karşılaştırmalı bir analizini yaparlar: maddî ve manevî kültür, yaşam tarzı, gelenekler (eğitim gelenekleri dahil). Yani, farklı halkların kültürünün kendine özgü yönlerini karşılaştırma yapmadan nasıl gösterebilirsiniz? Bu konudaki düşüncelerimize aşağıdaki sayfalarda devam edeceğiz.

Etnopedagojinin temel taşı atan G. N. Volkov, “Etnopedagoji, halk kitlesinin genç nesli eğitime tecrübeleri, onların pedagojik görüşlerin doğrultusundaki, yaşam tarzı hakkındaki, aile, boy, kabile, ulusu hakkındaki bilimdir” diye yazmaktadır (Volkov 1974).

G. N. Volkov, “Etnopedagoji, pedagoji mi yoksa etnografi mi?” sorusunu ortaya atarak “Bilimin kendine özgülüğünü yaklaşım, yöntem ve incelenmekte olan objenin birliği oluşturmaktadır” der. Ona göre, “etnopedagojide, bakış açısı ve incelenen nesne tamamen pedagojiktir. Yönteme gelince, o, “etnopedagoji, kısmen etnografiktir, ancak ilk olarak pedagojik nesneyi incelemeyi amaçlar ve pedagojik içerikle doldurulur ve ikinci olarak özel pedagojik yöntemlerle temas edecektir demektir [Volkov 1974]. Şunu vurgulamak gerekir ki, eğer obje eğitime yönelikse ve gerçekten de buna “tamamen pedagojik” denilirse, bu tespit doğrudur, ancak obje etnik grubun eğitimsel deneyimleri ise (kimliği gösteren bir faktör), o zaman bu tür araştırmalara etnolojik veya disiplinlerarası araştırma demek doğru olacaktır.

V. S. Kukuşin ve L. D. Stolyarenko, “Etnopedagoji”yi farklı halkların eğitim geleneklerinin karşılaştırmalı bir analizi anlamına gelen genel bir kavram olarak yorumlamakta, “Halk pedagojisini” ise belirli bir etnik grubun eğitim gelenekleri olarak tanımlamaktadırlar (Kukushin 2000). Bir başka araştırmacı M. H. Malsagova, “Pedagojinin konusu eğitime, etnopedagojinin konusu ulusal (etnik) eğitimidir” diyor. I. A. Lipskiy, L. V. Mardahaev, N. I. Nikitina gibi birçok araştırmacı da bu tür görüşte bulunmuşlardır (Malsagova 2014).

S. V. Kulikova’nın bakış açısına göre, “Etnopedagoji, halk eğitimi ve halk pedagojisini inceleyen bir bilimdir; etnopedagoji - halkın pedagojik kültürünü ve ulusal öz farkındalığını oluşturur. İlk tanım, etnopedagojiyi ayrı bir teorik ve metodolojik alan olarak ayırır. Burada bir bilim ve konusu olarak halk pedagojisi ile bağlantılıdır. İkinci açıdan etnopedagoji, etnos benzersizliğini yaratan, koruyan ve aktaran bir etnokültürel eğitim bileşeni olarak ortaya çıkar. Bu nedenle halk pedagojisinin araçlarına hakim olmak ve kullanmak gerekir (Kulikova 2005).

Etnopedagoji kavramının yorumlanmasına felsefî bir yaklaşım da vardır, özellikle V. A. Vakaev, “etnopedagoji” kavramının iki anlamı olduğunu düşünür: - ulus tarihi boyunca geliştirilen içerik, yöntem, eğitim ve yetiştirme yöntemleri, bu etnik grup için değerli olan kişisel niteliklerin amaçlı üretime yönelik değerler üzerine ahlakî-etik ve estetik bir görüş sistemi; bu sistemi inceleyen bilim dalıdır. Ona göre bu kavramın ilk içeriği sosyal-felsefî alanın analizini ifade eder. “Halkın pedagojisi”, “halkın eğitimi”, “halkın geleneksel eğitimi” terimleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Vakaev 2000). Ancak bizce pedagoji, eğitim kavramından daha geniş anlamda kullanılmaktadır. Pedagoji, çocuk yetiştirmenin yanı sıra eğitimi de içerir.

L. N. Berejnova, İ. L. Nabok, V. İ. Şçeglov tarafından ortaklaşa yazılan “Etnopedagoji” ders kitabında “Etnopedagoji, halk pedagojisi deneyiminin teorik olarak anlaşılması ve sistemleştirilmesi olarak hareket eder. Pedagojik bilgi ve insanların eğitim deneyiminin bir birleşimidir. Onların açıklamasına göre, etnopedagoji, belirli bir etnik grubun temsilcisinin

halk yoluyla eğitimine özel bir bakıştır. Sosyal ve pedagojik süreçleri, karşılıklı bağlantıları, pedagojinin insanların kültürel gelenekleriyle etkileşimlerini analiz eder, halk (etnik) eğitiminin özelliklerini ve kalıplarını araştırır” (Berejnova 2013).

Yukarıdaki bilgileri özetleyerek, içeriklerine göre birkaç yönü ayırt etmek mümkündür: ilk yaklaşımda, “etnopedagoji bir bilimdir”, “halk pedagojisi, genç neslin eğitimi hakkında insanların görüş ve deneyimleridir” (Volkov, Kojahmetova ve diğerleri) (Volkov 2005; Kozhakhmetova 1998); - ikinci yaklaşımda, “etnopedagoji”, farklı halkların eğitim geleneklerinin karşılaştırmalı bir analizi anlamına gelen genel bir kavramdır ve “halk pedagojisi”, belirli bir etnik grubun eğitim gelenekleri olarak yorumlanır (Kukushin ve diğerleri; Kukushin 2002); - üçüncü yaklaşımda, kavramlar eşanlı olarak algılanır (Sahibov, Afanasev ve diğerleri) (Soxibov, 2004; Afanasev, 1960).

Etnopedagojinin başka tanımları da vardır. M. N. Kuzmin’e göre, “etnopedagoji, sosyalleşme ve eğitim çalışmalarında bir yöndür. 20. yüzyılın 2. yarısında, etnolojik, psikolojik ve pedagojik bilimlerin kesiştiği noktada, disiplinlerarası olarak kurulmuştur. Etnopedagojide geleneksel kültür, yaşam biçimi, aile ilişkileri ve diğerleri, bireyin oluşumu için önemleri içinde ele alınır ve pedagoji kategorilerinde yorumlanır” (Kuzmin, 1993).

En genel haliyle, etnopedagoji, halk pedagojisi deneyiminin, gelenek ve göreneklerde, ritüellerde, çocuk oyunlarında, oyuncularda, halk sanatı eserlerinde nesnelleştirilmiş bir dizi pedagojik bilgi ve eğitim deneyimi olarak teorik bir anlayış ve sistematize edilmesi olarak anlaşılır (Berejnova 2013).

Etnopedagojinin nasıl bir alan olduğu hakkında da farklı görüşler de vardır. Özellikle, şu üç tür yaklaşım ayrıcalık taşımaktadır:

İlk yaklaşımda etnopedagoji, “pedagojik bilimlerin özel veya bağımsız, ayrı bir alanı” (Piriev 1991) veya pedagojik bilimlere sisteme dahil olan bir bilim (Berejnova 2013) veya pedagojik bilimlerin bir dalı (Bolbas 2001) olarak yorumlanır.

İkinci yaklaşımda etnopedagoji, “pedagojik bilginin disiplinlerarası alanı” olarak tanımlanır (Nezdemkovskaia 2012);

Üçüncüsü, etnopedagoji disiplinlerarası bir bilimsel yön olarak tanımlanır: etnopedagoji, insan ve toplumla ilgili etno-odaklı bilimlerin metodolojik temellerinin uygulanabilir olduğu disiplinler arası bilimsel bir yöndür (Malsagova 2014).

Etnopedagoji ve pedagoji arasındaki bağlantıdan bahsederek, O. V. Huhlaeva, etnopedagojinin, eğitim etkilerini optimize etmeyi amaçlayan bir bilim olarak pedagoji ile bağlantısı olduğunu ve aynı zamanda etnografik araştırma tarafından sağlanan materyali kullandığını vurguluyor [Xuxlaeva 2008].

Verilen bilgiler, halk pedagojisini, etnosların genç neslin eğitimi ile ilgili veraset temelinde aktarılan cilasız fikirleri ve pratik deneyimleri olarak tanımlamanın temelidir. Bu fikirler ve pratik deneyimler, insanların yaşam tarzına, maddî ve manevî kültürüne, zihniyetine yansır.

Bu nedenle, insanların yaşam biçimine, maddî ve manevî kültürüne, zihniyetine yansıyan eğitim konusundaki görüş ve deneyimlerin etnolojik bir bakış açısıyla araştırılması, birçok pratik sonuca ulaşılmasına yardımcı olur. Bu görüşümüze yukarıda bahsedilen G. S. Vinogradov'un araştırmaları da temel oluşturmaktadır.

Etnopedagoji terimine gelince, o halk pedagojisinden daha geniş bir kavramdır, çünkü etnos geniş anlamda kullanıldığında, gelişiminin en üst aşaması olan ulusu (milleti) kapsar. Demek ki, etnopedagoji millî yetiştirmeyi de içerir.

Tanınmış etnologlardan biri A. G. Komarova'nın ele alınan kavramları tanımlaması dikkat çekicidir. Ona göre "etnopedagoji" terimi "halk pedagojisi"nden daha geniş ve daha derindir ve eğitim süreci halk pedagojisinin inceleme konusudur ve sosyalleşmenin bir parçasıdır. Yazara göre, etnopedagoji, "bir kişinin sosyalleşme sürecinin yasalarını inceleyen ve bu sürecin farklı kültür ve toplumlardaki etnik özelliklerine odaklanan bir bilimdir" [Komarova 1980]. Biz ona katılıyoruz.

Dünyadaki farklı ulusların kendi eğitim sistemleri vardır. V. S. Bolbas'ın haklı olarak belirttiği gibi, "Her ulusun, yaşam koşullarının ve zihniyetinin özelliklerini yansıtan kendi örtük eğitim anlayışı vardır. Bu nedenle, tüm etnik gruplar için tek, evrensel bir eğitim teorisi geliştirmek imkansızdır" (Bolbas 2001).

Etnoloji ve etnopedagoji arasındaki ilişki, etnosların kimliğini oluşturan sosyalleşme süreçlerinin incelenmesinde kendini gösterir. Son yıllarda etnologlar etnisite ve eğitim arasındaki ilişki üzerine birçok çalışma yapmışlardır. Etnologlar, doğa ve onun içindeki insanın yeri hakkında geleneksel halk fikirlerinin eğitim sürecinde kullanımına dikkat ederler. Onlar için eğitim idealleri ve uygulamaları, aile değerleri, yaşlı ve genç nesiller arasındaki ilişkiler, ekonomik uygulamaların eğitim üzerindeki etkisi, takvim etkinlikleri, ritüeller vb. önemlidir (Tishkov 2016).

G. A. Komarova'nın haklı olarak belirttiği gibi, "Bireyin sosyalleşmesi, herhangi bir etnik grubun kültürünün en önemli bileşenlerinden biridir. Önemi, esas olarak, yardımı ile zaman içinde bir kültür aktarımı olduğu gerçeğiyle belirlenir. Yani, kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımı gerçekleştirilir ve böylece kültürel devamlılık korunur". Ona göre bu, etnopedagojinin etnolojideki yerini belirleyen önemli bir konudur, yani "Halkın asırlık eğitim tecrübesinin, genç neslin bu toplumun yapısına girmesine nasıl katkıda bulunduğunu belirlemek ve incelemek önemlidir. Bu nedenle, etnopedagojinin ana görevi, her etnik grubun karakteristiği olan kişilik sosyalleşme sürecinin kalıplarının açıklanmasında görülebilir" [Komarova 2014].

Tabii ki, çocuk sosyalleşmesi geniş bir konudur. Bu nedenle etnik, hukukî, siyasî, ekonomik-ekolojik, toplumsal cinsiyet gibi alanlar ayrı ayrı araştırılmaktadır.

Çocukların sosyalleşmesi konusu her zaman etnologlar için güncellik kazanmıştır. Bunun nedeni, herkesin itiraf ettiği gibi, herhangi bir etnik gruba ait olmanın doğuştan gelmeyip, sosyalleşme yoluyla oluşmasıdır.

Ayrıca G. N. Volkov'ın dediği gibi, "Akıl deposunun özellikleri ve ulusal karakter sorunlarına kayıtsız kalınmaz", çünkü bir veya başka birçok etnik topluluğun oluşumu "eğitim sisteminin etkisinin" sonucudur" (Volkov 1974).

İnsanların psikolojik imajı, yalnızca manevî kültürlerinde değil, aynı zamanda etnologların derinlemesine incelediği maddî kültürlerinde de kendini gösterir: giysiler, yiyecekler, konutlar ve onlara karşı tutumları.

Buradan etnopedagoji adı verilen araştırma alanının daha çok etnologlara ait olduğu ortaya çıkıyor. Pedagogların kendileri bunu kabul ediyorlar. Özellikle, M. H. Malsagova "Etnopedagojik araştırmaların yöntemi" konulu tezinde şunları yazmaktadır: "Etnoloji çalışmasının konusu (eğitim sistemleri, ritüeller, gelenekler, inançlar, demografik süreçler, etnik toplulukların yaşamı vb.) etnopedagojik araştırmaya kadar uzanır" (Malsagova 2014).

Etnologlar ve pedagoglar arasındaki eğitimde etnik yönleri araştırmadaki fark, pedagogların eğitimle ilgili fikir ve isteklere daha fazla odaklanmalarındır. Ve bu fikirler ve arzular evrensel bir karaktere sahiptir. Bu nedenle, G. N. Volkov, etnopedagojide (dağınık etnopedagoji), evrensel temellerinde evrenselliğin varlığını vurgular: "Etnopedagojik diyalog, kültürler diyalogu, insanların manevî ve ahlakî değerlerinde uluslararası, evrensel insanlığı gösterir" (Volkov 2005). Aslında herhangi bir ulusun "ideal insanını" yetiştirme fikri evrensel ilkelere dayanmaktadır. Yani, "ideal bir insan"ın nitelikleri: dürüstlük, doğruluk, çalışkanlık, adalet, şefkat ve misafirperverlik ve bu tür diğer erdemler her ulusta değerlidir. Dünyada hiçbir ulus çocuklarına "hırsız olmayı" ya da "müsrif olmayı" öğretmez.

I. S. Kon'un belirttiği gibi, "bütün uluslar her zaman çocuklarını dürüst, cesur ve çalışkan olarak yetiştirmek ister.

Burada soru şu ki, bu evrensel insanî değerlerin içeriğine hangi özel anlamın yatırıldığı ve halk pedagojisinin bunların uygulanmasını ve varlığını hangi araçlarla ve ne kadar etkili bir şekilde başardığıdır (Kon 1988).

Bu noktada Z. Nigmatov'un görüşünü alıntılamak yerinde olur. Ona göre, "Her ulusun, yalnızca kendisine özgü ve kendi kültürüne dayanan kendi orijinal pedagojik bilgisi vardır" ve "birçok halkın pedagoji gelenekleri içerikte değil, yalnızca dış ifade biçiminde farklılık gösterir" (Nigmatov 1999).

Bize göre, pedagojik gelenekler yalnızca biçim olarak değil, aynı zamanda bir dereceye kadar içerik açısından da farklılık gösterir. Evrensel insan niteliklerinin takdiri tüm milletlerde mevcut olmakla birlikte, bu niteliklerin oluşum koşulları ve takdir düzeyi açısından farklı etnik gruplar birbirinden farklılık göstermektedir. Daha spesifik olmak gerekirse, herhangi bir milletin eğitim yöntemi bu milletin etno-kültürel ortamına göre şekillenir ve bu milletin tarihi, coğrafi konumu, dini, ekonomik koşulları ve hatta siyasi sistemi önemli bir rol oynar.

Etnopedagojiyi etnolojik bir perspektiften araştırmak, insanların eğitimle ilgili görüşlerini ve deneyimlerini yalnızca bir gelenek veya geçmiş olarak değil, bugünlerde yaşatılan bir süreç olarak incelemeyi gerektirir.

Örneğin, siyasetin çocuk yetiştirme konusundaki görüşleri nasıl etkilediğini düşünün. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde İslam'a yapılan zulüm çocukların din eğitiminin yönünü etkilemeden kalmamıştır. Özbekistan'da yapılan etnografik araştırmalara göre, geçen yüzyılın 70'li yıllarında öğretmenler oruçlu çocuklara oruçlarını açmak için su içirdikleri ve sürekli "Tanrı yoktur" diye söyleyerek onların kafasını yıkamaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu tür propagandanın etkisi aile ilişkilerine de yansımıştır. Örneğin, İslam dininde kesin olarak belirlenen babanın, kocanın ailedeki makamı, mevki değişmiştir ve bu elbette çocuk yetiştirmesine de etki yapmadan geri kalmamıştır (Ubaydullaeva 2018).

Etnopedagojiye etnolojik yaklaşım, insanların çocuk yetiştirme ve eğitimle ilgili isteklerini değil, mevcut durumu incelemeyi gerektirir (pedagogların çoğunlukla çalıştığı şey budur). Örneğin, Özbek halkının eğitim düşüncelerinde çocuklara yönelik bedensel ceza kesinlikle kınanırken, uygulamada bedensel cezaya başvurulmakta ve hatta bu yöntemi doğru olarak değerlendirenler de bulunmaktadır². Etnografik verilere göre okullarda bile bazı öğretmenler erkek çocuklarına bedensel cezalar uygulamış, ebeveynler buna karşı çıkmamıştır. Bunu Özbek toplumunda şimdiye kadar korunan şu atasözü de doğrulamaktadır: "Eti sizin, kemikleri bizimdir"³.

Öte yandan eğitime yönelik tutuma bakarsak, insanların fikirlerinde bilgili insanlara saygı duyulduğuna tanık oluruz. Çocuğun gelecekte bilim insanı olması için pek çok şey yapıyor. Sosyolojik anketler, Özbek ebeveynlerin yüzde 80,5'inin çocuklarının yükseköğrenim görmesini istediğini ortaya koymuştur. Ancak pratikte durum farklıdır, etnografik gözlemler bazı öğrencilerin öğrenmekten çok yüksek notlar almaya odaklandığını gözler önüne sermiştir.

Etnopedagoji çalışmasında etnolojik ve pedagojik yaklaşımın sınırlarını gösterme konusuna dönersek, aslında, çocuk sosyalleşmesine etnolojik yaklaşım I. S. Kon tarafından yazılan "Haricî Asya halkları arasında geleneksel çocuk yetiştirme biçimlerinin incelenmesi için program" eserinde net bir biçimde ortaya konulmuştur (Kon 1988). Adı geçen programda "yaşam döngüsünün ve aşamalarının anlaşılması, sosyalleşme kurumları sistemi, ailenin bir sosyalleşme faktörü olarak rolü, toplumda çocuğa karşı değer tutumunun özellikleri, bebeklere bakma yolları, teşvik ve ceza biçimleri, emek ve cinsel eğitim, nesiller arası ilişkiler" vb gibi birçok meseleler yer almıştır. Ancak, İ. S. Kon'ın kendisi de bizzat vurguladığı gibi, bu tür yaklaşımlar "ayrıntılı bir program vermemiş", aksine "sadece birkaç temel soru bloğu"nu oluşturmuştur (Kon 1988). Bu tür çalışmalarda "genel olarak çocukluk ve çocukların sosyalleşmesi dünyasıyla ilgili değil, sadece geleneksel kurumlar ve sosyalleşme yöntemleriyle ilgili" sorunlar söz konusudur.

Çocuk sosyalleşmesi araştırmalarında önemli bir uzman olarak adı geçen araştırmacı Kon (1981), "Etnografik çalışmalar, sosyalleşme veya çocukluk süreçlerinin tam bir resmini

² Sosyolojik araştırmalar 2007 yılında Taşkent şehri, Surkhandarya ve Namangan bölgelerinde yaşayan 700'den fazla insanların arasında gerçekleştirildi ve buna göre katılımcıların yüzde 23'ü fiziksel cezayı kabul edilebilir ve etkili bulduğu anlaşıldı.

³ Makale yazarının kayıtları: Surhanderya, Nemengen vilayetlerinde toplanan bilgiler - 2007-2009 yılları.

veriyormuş gibi davranmaz; bunun için başka bilimler de var - eğitim sosyolojisi, sosyal pedagoji, vb. Buradaki etnograflar, diğer konularda olduğu gibi, öncelikle geleneksel gündelik kültürle ve özellikle karşılaştırmalı olarak kavranabilir etno-spesifik özellikleriyle ilgileniyorlar” diye yazmaktadır. Şunu inkar etmeden söylemek isteriz ki, mevcut küreselleşme ortamında sadece geleneksel gündelik (aile) yaşam tarzından etnik özellikler bulmanın zor olduğunu söylemek isteriz. İkinci olarak, eğitim sürecindeki etnik özellikler ve eğitime yönelik tutumlar etnologlar tarafından ihmal edilmiştir. Ve bu tür etnik veya ulusal özellikler ancak karşılaştırmalı olarak incelendiğinde ortaya çıkacaktır.

G. N. Volkov, etnopedagojinin asli yapısına şu tarzda açıklama yapmaktadır: “Halkın temel pedagojik kavramları, eğitim nesnesi ve öznesi olarak çocuk, eğitimin işlevleri (çalışma, ahlakî, zihinsel, estetik eğitim ve sağlık bakımı), eğitim faktörleri (doğa, tarih, din, milletin zihinsel yapısı), etnik eğitim yöntemleri, eğitim araçları, eğitim organizasyonu (çocuk ve gençlik işçi dernekleri, gençlik tatilleri, ulusal bayramlar); insanların yaşam aktivitelerinin kolektif biçimlerinin pedagojik rolü, eğitimciler (ebeveynler, büyük çocuklar, devlet öğretmenleri, isimsiz, az bilinen öğretmenler, faaliyetleri ve düşünceleri), vb. (Volkov 1974). Bu yapı içindeki herhangi bir konu etnologlara yabancı değildir.

Sonuç

Yukarıda bahsedildiği gibi, bu konular etnolojik yaklaşımda bir dereceye kadar araştırılmış ve hala incelenmektedir. İncelediğimiz bu tür görüşlere dayanarak aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

İlkin, halk pedagojisi, genç neslin eğitimi ile ilgili geleneksel fikirler, eğitim içeriğinde folklor ve pratik deneyimlerdir. Etnopedagoji ise bir yandan halk pedagojisini inceleyen disiplinler arası bir alan ve diğer yandan, belirli bir etnosun (ulusun) karakteristiği olan eğitim ve öğretimin görüşleri, tutumları, yöntemleri ve deneyimleri, yaşam tarzı, zihniyeti, ailesi ve eğitim sistemidir. Bu noktada halk pedagojisi etnopedagojiye dâhil edilebilir. Etnopedagoji, ondan daha geniş bir kavramdır ve etnik özellikleri oluşturan ve koruyan sosyalleşme süreciyle iç içedir.

İkincisi, dünyada farklı etnik gruplar olduğu için, onların etnik özelliklerinin çocuk yetiştirilme ve eğitim yoluyla oluştuğu anlamına gelir. Bu nedenle, tüm yönler: aile, yaşam tarzı, mahalle, tüm eğitim sistemi (anaokulundan üniversitelere), kitle iletişim araçları vb., etnolojik araştırmanın konusu olabilir. Pedagoglar çocuk yetiştirme ve eğitimin kendisini incelerlerse, etnologlar buna etno-kültürün benzersizliği açısından yaklaşırlar.

Üçüncüsü, etnopedagoji araştırmalarına etnolojik yaklaşım, öncelikle etnosa (millete) özgü kültür ve zihniyetin oluşumunda eğitim ve çocuk yetiştirmenin etkisi incelenerek tanımlanır. Bunda:

A) Çocuk yetiştirme ve eğitimde (ailede ve toplumda) etnik (ulusal) özellikler bir süreç olarak incelenir;

B) Halkın eğitim ve öğretimle ilgili görüş ve düşünceleri ile bu toplumun pratik deneyimleri birbirlerine uygun olduğu karşılaştırılır.

Toplum ilerledikçe, toplumsal değişimler yaşandıkça diğer bilim alanları gibi etnopedagoji de gelişim göstermektedir. Dolayısıyla hem pedagojik yaklaşımda hem de etnolojik yaklaşımda etnopedagojinin araştırma kapsamı toplumun taleplerine ve toplumsal bilinçteki değişimlere bağlı olarak genişlemektedir.

Bir öneri olarak, etnopedagojinin gelişmesi için etnologlar, folklorcular, pedagoğlar ve sosyologların işbirliği içinde disiplinler arası araştırmalar yapması, bu bilime büyük yararlar sağlayacaktır.

Çıkar çatışması

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Etik beyan

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yazar, makalesinde etik kurallara uyduğunu bildirir.

Extended Summary

This article analyzes various approaches to such concepts as “folk pedagogy”, “ethnopedagogy”. The main attention is paid to the approaches of teachers and ethnologists on this issue.

The concept of “folk pedagogy” was first used by Ushinsky in 1864 (RPE 1993). Volkov defined folk pedagogy as “a set of pedagogical knowledge and educational experiences of the people preserved in folk oral art, traditions, rituals, children’s games and toys, etc”(Volkov 1974).

The approach of scientists like Izmailov (Izmailov 1991), Strakach (Strakach 1962), Palatkina (Palatkina 2003) to the concept of “folk pedagogy” is similar.

If Uzbek pedagogue Sohbov defines folk pedagogy as “a set of skills and household etiquettes whose implementation is mandatory and whose implementation is controlled by the majority” (Sohbov 2004), according to Kadirov, folk pedagogy is “firmly fixed in the minds of generations, accepted by the masses and a standard for everyone are traditions that have become” (Kadirov 1992).

Ethnologists also paid attention to the study of folk pedagogy. Already in the last century, Bromley noted that the study of folk pedagogy is one of the urgent tasks of ethnography [Bromley 1973]. Among ethnographers, Vinogradov understood the concept of “folk

pedagogy” as a set of skills and methods used by the people to educate the individual (Vinogradov 1926).

There are also many definitions of ethnopedagogy and folk pedagogy. According to G.N. Volkov, who laid the foundation stone of ethnopedagogy, “ethnopedagogy is the science of people’s experiences of educating the young generation, their pedagogical views, and lifestyle” (Volkov 1974).

Kukushin says that “folk pedagogy” is “the educational traditions of a specific ethnic group”, and “ethnopedagogy” is “a general and comparative analysis of the educational traditions of different people” (Kukushin 2000). In his opinion, ethnologists can only study folk pedagogy, and analyzing the educational traditions of different peoples is the task of pedagogues. But we do not agree with this view. Ethnologists also conduct a comparative analysis of all aspects of the life of ethnic groups: material and spiritual culture, lifestyle, traditions.

M. Kh. Malsagova (Malsagova 2014), L. N. Berezhnova, I. L. Researchers such as Nabok, V.I.shcheglov (Berezhnova 2013) show national (ethnic) education as a subject of ethnopedagogy.

In general, the approaches to this issue can be divided into several directions according to their content: in the first approach, “ethnopedagogy is a science”, “folk pedagogy is the views and experiences of the people on the education of the young generation”; - in the second approach, “ethnopedagogy” is a concept that means a comparative analysis of the educational traditions of different peoples, and “folk pedagogy” is interpreted as the educational traditions of a certain ethnic group; - in the third approach, concepts are understood as synonyms.

According to ethnologist A.G. Komarova, the term “ethnopedagogy” is broader and deeper than “folk pedagogy” and focuses on the ethnic characteristics of socialization in different cultures (Komarova 1980). We agree with him.

The connection between ethnology and ethnopedagogy is manifested in the study of the educational processes of ethnos. Because belonging to any ethnic group is not born, but is formed through upbringing. As G.N. Volkov said, “it is impossible to look indifferently at the peculiarities of the psychological image and the problems of the national character” because they are “the result of the influence of the educational system” of one or another ethnic group (Volkov 1974).

The psychological image of the people is manifested not only in their spiritual culture but also in their material culture: clothes, food, housing and attitude towards them. From here, it becomes clear that the scope of ethnopedagogical research also belongs to ethnologists.

The ethnological approach to the study of ethnopedagogy is clearly shown in the “Program for the Study of Traditional Forms of Child Education among Foreign Asian People” developed by I.S. Kohn (Kohn 1988). Researching ethnopedagogy from an ethnological point of view requires the study of people’s views and experiences of education as a process. For

example, the persecution of Islam during the Soviet period did not affect the aspect of religious education of children. According to the ethnographic research conducted in Uzbekistan, in the 70s of the last century, teachers forced fasting children to drink water in order to break their fast, and they constantly shouted “there is no God” which definitely left their mark. The influence of such propaganda is also reflected in family relations (Ubaydullaeva 2018).

Ethnological approach to ethnopedagogy requires studying the existing situation, not the wishes of the people regarding upbringing and education. For example, corporal punishment of children is strongly condemned in the educational ideas of the Uzbek people, but in practice⁴, corporal punishment is used, and there are even those who evaluate this method as correct⁵.

The following conclusions can be drawn from the mentioned points:

First of all, folk pedagogy is folklore and practical experiences in the education of the young generation. Ethnopedagogy, on the one hand, is an interdisciplinary field that studies folk pedagogy, and on the other hand, it is the views, attitudes, methods and experiences of education and training specific to a particular ethnos (nation). At this point, folk pedagogy can be included in ethnopedagogy.

Secondly, since there are different ethnic groups in the world, it means that their ethnic characteristics are formed through upbringing and education. Therefore, all aspects: family, lifestyle, neighborhood and the educational process in the entire educational system can be the subject of ethnological research.

Thirdly, the ethnological approach is primarily determined by the study of the influence of education and training in the formation of the culture and mentality specific to the ethnos (nation).

Ethnopedagogy, like other fields of science, is developing as society progresses. Therefore, both in the pedagogical approach and in the ethnological approach, the research scope of ethnopedagogy expands depending on the demands of society and changes in social consciousness.

KAYNAKÇA

Afanasev 1960. Afanasev V.F. Pedagogicheskie idei v yakutskom narodnom tvorchestve // Sovetskaya pedagogika. 1960. № 3. S. 120–125.

Berejnova 2013. Berejnova L.N. Etnopedagogika: uchebnoe posobie dlya stud. vissh. ucheb. zaved. Moskva.: Akademiya, 2013. – S. 12.

Bolbas 2001. Bolbas, V.S. 2001. O poniatiiakh i terminakh etnopedagogiki// Pedagogika 2001.1: 41–45.

---

⁴ Sociological surveys were conducted in 2007 among more than 700 people living in Tashkent city, Surkhandarya and Namangan regions, according to which 23 percent of respondents considered corporal punishment acceptable and effective.

⁵ Author’s notes, information obtained from Surkhandarya, Namangan regions. 2007 2009.

- Bromlei 1973. Bromlei Y. V. Etnos i etnografiia. Moskva: Nauka, 1973.
- Vakaev 2000. Vakaev V.A. Etnopedagogika kak ob"ekt sotsial'no-filosofskogo poznaniia <http://aeli.altai.ru/nauka/sbornik/2000/vakaev.html>. (12.05.2018.).
- Vinogradov 1924. Vinogradov G. S. Detskii narodnyi kalendar' (iz ocherkov po detskoii etnografii) // Sibirskaia jivaia starina. Irkutsk, 1924. Vip. 2: 55 – 97.
- Vinogradov 1926. Vinogradov, G.S. Narodnaia pedagogika: (Otryvki i nabroski). Sibirskaia jivaia starina. Moskva: 1926. Vip. 5: 1–28.
- Vinogradov 1978. Vinogradov G. S. Detskii fol'klor//Iz istorii russkoi fol'kloristiki. Leningrad, 1978. 158 – 188.
- Volkov 1974. Volkov G.N. Etnopedagogika: Chuvashknigoizdat, 1974.
- Volkov 2005. Volkov G.N. Universalizm etnopedagogiki (dispersnaia etnopedagogika) // Etnopedagogika v sisteme obrazovaniia: opit, problemi i perspektivi. Atyrau, 2005. 7-12.
- Izmailov 1991. Izmailov A.E. Narodnaia pedagogika: pedagogicheskie vozzreniya narodov Srednei Azii i Kazakhstana. Moskva: Pedagogika 1991 /<http://bibliotekar.kz/narodnaja-pedagogika-pedagogicheskie-voz> (02.02.2021)
- Kadirov 1992. Kadirov B. A. Formirovanie uzbekskoi narodnoi pedagogiki. Tashkent: Mekhnat, 1992.
- Komarova 1980. Komarova G.A. O poniatie "etnopedagogika" v sovetskoi etnograficheskoy i pedagogicheskoy nauke // Izuchenie preemstvennosti etnokul'turnykh iavlenii. Moskva: IE, 1980. S. 202 -212.
- Komarova 2014. Komarova G.A. Etnografiia detstva: mezhdistsiplinarnye issledovaniia. Moskva: IEA RAN [Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü], 2014.
- Kozhakhmetova 1998. Kozhakhmetova K. Z. Kazakhskaia etnopedagogika: metodologiya, teoriia, praktika. Almaty: Gilim,1998.
- Kon 1981. Kon I.S. Etnografiya detstva (Problemi metodologii) / https://journal.iea.ras.ru/archive/no5/1981_5_003_Kon.pdf 02.02.20 21)
- Kon 1988. Kon I.S. Rebenok i obshestvo. M.: Nauka, 1988.
- Kukushin 2000. Kukushin V.S. Etnopedagogika i etnopsikhologiya. Rostov n/D: Feniks, 2000
- Kukushin 2002. Kukushin V.S. Etnopedagogika. Uchebnoe posobie. Moscow: MPSI, 2002
- Kuzmin 1993. Kuzmin M.N. Etnopedagogika. Moskva: Rossiyskaya pedagogicheskaya entsiklopediya Tom 2. Moskva, 1993. S. 644–646.
- Kulikova 2005. Kulikova S.V. Stanovlenie i razvitie teorii i praktiki natsional'nogo obrazovaniia v Rossii (vtoraia polovina XIX – nachala XX v.) Avtoref. dis. d-ra ped. nauk. Volgogradskiy gosudarstvenniy pedagogicheskii universitet. Volgograd, 2005
- Malsagova 2014. Malsagova M. K. Metodologiya etnopedagogicheskogo issledovaniia. PhD diss. Pyatigorskii gosudarstvenniy lingvisticheskii universitet. Nazran, 2014.
- Nezdemkovskaia 2012. Nezdemkovskaia, G. V Genezis etnopedagogiki v Rossii. Avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk. Institut psixologo-pedagogicheskix problem detstva Rossiyskoy akademii obrazovaniya, Moskva, 2012.
- Nigmatov 1999. Nigmatov Z.G. Pliuralisticheskii podkhod k etnopedagogicheskim issledovaniiam. /Teoriia i praktika fizicheskoi kul'tury 1999. № 8 // <http://sportlib.info/Press/TPFK/1999N8/p22-23.htm> 13.02.21
- Palatkina 2003. Palatkina G. V. Etnopedagogicheskie faktori mul'tikul'turnogo obrazovaniya. Avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk. Moskva, 2003.
- Pirliiev 1991. Pirliiev K. Progressivnie traditsii narodnoy pedagogiki v sovremennom vospitanii shkol'nikov: Na materiale TSSR. Dis. ... dokt. ped. nauk. Ashxabad, 1991.

- RPE 1993. Rossiyskaya pedagogicheskaya entsiklopediya v dvux tomax. – Moskva: Nauchnoe izdatel'stvo «Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya», 1993. –S. 1154.
- Soxibov 2004. Soxibov A.R O'zbek xalq pedagogikasi istoriografiasining ilmiy nazariy muammolari (1956 -2001 yillar) Ped.f nom il dar dissertatsiya. Toshkent davlat pedagogika universiteti. Toshkent, 2004.
- Strakach 1962. Strakach Y.B. Traditsii trudovogo vospitaniya narodov Taymira v nashe vremya// Sovetskaya etnografiya, 1962. № 3. S. 35 – 48.
- Tishkov V.A. Ot etnosa k etnichnosti i posle //Etnograficheskoe obozrenie, 2016. № 5. S. 5 – 22.
- Ubaydullaeva 2018. Ubaydullaeva B.M. Rol i status ottsov v uzbekskix semyax //http://historicaethnology.org/news/2018-t3-n2-1.
- Xuxlaeva 2008. Xuxlaeva O.V. Etnopedagogika: sotsializatsiya detey i podrostkov v traditsionnoy kul'ture. Moskva: MPSI, 2008.